

QARAQALPAQ PROZASINDA ÁJINIYAZ OBRAZI (K. SULTANOVTIŇ "ÁJINIYAZ" HÁM K. MÁMBETOVTIŇ "BOZATAW" ROMANLARI TIYKARINDA)

Kendjaeva Jadira Berdax qizi

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Qaraqalpaq ádebiyatı qánigeligi 2-kurs magistrantı
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19638571>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 14-aprel 2026 yil
Ma'qullandi: 16-aprel 2026 yil
Nashr qilindi: 18-aprel 2026 yil

KEYWORDS

Ájiniyaz, qaraqalpaq prozası, tariyxıy roman, kórkem obraz, milliy sana, tariyxıy yad, simvolikalıq tımsal, realizm.

ABSTRACT

Bul maqalada qaraqalpaq prozasında Ájiniyaz Qosıbay ulı obrazınıń kórkemlik talqılawı K. Sultanovtıń "Ájiniyaz" hám K. Mámbetovtıń "Bozataw" romanları tiykarında kompleksli tallanadı. Izertlew dawamında Ájiniyaz obrazi eki túrli kórkem modelde - bir tárepten tariyxıy-biografiyalıq realistlik qaharman, ekinshi tárepten bolsa milliy sana-sezim hám tariyxıy estelikti sáwlelendiriwshi simvolikalıq tımsal sıpatında sáwlelendiriliwi anıqlanadı. Sonday-aq, shıǵarmalarda qaharmannıń ruwxıy dúnyası, sociallıq ortalıq penen qatnası, xalıqtıń dárti hám erkinlik ideyaları menen baylanısı tereń tallanadı. Bunnan tısqari, Ájiniyaz obrazınıń qaraqalpaq ádebiyatında milliy ózlikti qalıplestiriw, tariyxıy oy-pikirdi rawajlandırıw hám ruwxıy qádiriyatlardı bekkemlewdegi ornı tiykarlap beriledi. Izertlew nátiyjeleri sonı kórsetedi, Ájiniyaz obrazi qaraqalpaq prozasında kóp qatlamlı kórkem fenomen sıpatında kórinip, ol tariyxıy shaxs, kórkem qaharman hám milliy simvol funkciyaların birlestiredi.

Qaraqalpaq ádebiyatında tariyxıy shaxs obrazın kórkem oy-pikir orayına alıp shıǵıw tek bir insannıń táǵdirin súwretlew emes, al pútkil xalıqtıń ruwxıy yadın, tariyxıy dártlerin, sociallıq arzu-umtısların hám milliy ruwxın ańlatıw degen sóz. Usı mánide Ájiniyaz obrazi qaraqalpaq prozasında ayrıqsha áhmiyetke iye. Sebebi Ájiniyaz Qosıbay ulı xalıq turmısında tek shayır sıpatında emes, al haqıyqat sóylewshi, el dártin júreginen ótkeriwshi, tariyxıy ádalatsızlıqtı tereń seziniwshi hám millettiń ruwxıy oyanıwına xizmet etiwshi tulǵa sıpatında qabil etiledi [3]. Sonıń ushında qaraqalpaq prozasında Ájiniyaz obrazi ápiwayı ómirbayan dárejesinde emes, al milliy oylaw hám tariyxıy sananıń kórkem tımsalı dárejesinde súwretlenedi. Bul jaǵday, ásirese, K. Sultanovtıń "Ájiniyaz" romanında da, K. Mámbetovtıń "Bozataw" romanında da hár qıylı kórinislerde kórinedi.

Bárinen burın, K.Sultanovtıń "Ájiniyaz" romanı haqqında sóz etkende, bul shıǵarmada bas qaharmannıń ómiri, ishki dúnyası, tariyxıy dáwir menen qatnası hám ruwxıy qalıplesiw procesi oraylıq orınǵa qoyılǵanın kóriw múmkin. Shıǵarmanıń basınan-aq avtor Ájiniyazdıń balalıq hám jaslıq jılları fonında xalıq turmısınıń quramalı kartinasın sızadı. Bul bolsa júdá áhmiyetli, sebebi tariyxıy shaxstıń ullılıǵı birden payda bolmaydı; kerisinshe, ol jasap turǵan ortalıq,

kórgen qıyınshılıqlar, sezgen ádalatsızlıqlar, xalıqtıń dártine jaqınlıq hám ómir sinaqları arqalı qalıpleseı. Romannıń dáslepki betlerinde súwretlengen awır turmıs kórinisleri, shańaraqlıq ortalıq, xalıq arasındaqı táshwish hám mútájlikler Ájiniyazdıń keyingi ruwxıy hám dóretiwshilik kamalatı ushın tiykar bolıp xızmet etedi. Demek, Sultanov qaharmandı tayar tariyxıy figura sıpatında emes, al basqıshpa-basqısh jetilisip atırǵan, ómir hám zaman menen gúresip ósip atırǵan quramalı insan sıpatında sáwlelendiredi [5].

Bunnan tısqari, "Ájiniyaz" romanında obrazdıń eń áhmiyetli ózgeshelikleriniń biri onıń xalıq penen ishki jaqınlıǵı. Ájiniyaz bul shıǵarmada saraydan alıs, qarapayım adamlar dártine jaqın, olardıń táshwishin óz táshwishi sıpatında qabil etetuǵın shaxs sıpatında kórinedi. Jazıwshı qaharmanıń el arasındaqı baqlawları, adamlar menen qarım-qatnası, jámiyettegi teńsizlik hám ádalatsızlıqqa degen sezgirligin kórkem waqıyalar arqalı ashadı. Nátiyjede Ájiniyaz obrazı jekke talant iyesi sıpatında emes, al xalıqtıń ishinen shıqqan hám jáne usı xalıqtıń ruwxıy tayanışına aylanǵan tulǵa sıpatında sáwlelenedi. Usı jaǵınan romanda shayır obrazı individual táǵdirde milliy táǵdirge qaray keńeyip baradı.

Sonıń menen birge, K. Sultanov Ájiniyazdı tek sezimtal shayır yamasa názik qálpli insan sıpatında emes, al oyshıl iyesi, zaman mánisin ańlaytuǵın, sociallıq haqıyqattı ańlaytuǵın ziyalı sıpatında súwretleydi. Bul jaǵday qaharmanıń pikirlerinde, ishki keshirmelerinde hám átiraptaǵı waqıyalarǵa múnásibetinde ayqın seziledi. Shıǵarmada onıń kewil dúnyası menen tariyxıy haqıyqatlıq arasında úzliksiz baylanıs bar: ol kórgen sociallıq dárt poeziyalıq sezimge aylanadı, xalıq táǵdiri bolsa onda jekke qıyınshılıq oyatadı. Nátiyjede Ájiniyaz obrazında eki qatlam - shayır hám puqara, dóretiwshi hám gúresshil, sezgir kewil hám bekkem erk birlesedi. Mine usı úylesimlilik obrazdıń kórkemlik qúdiretin kúsheytedi.

Jáne bir áhmiyetli tárepi sonda, "Ájiniyaz" romanında shayırdıń dóretiwshiligi onıń jekke sezimleriniń kórinisi bolıp qalmastan, al xalıq turmısınıń kórkem juwmaǵına aylanadı. Basqasha aytqanda, shıǵarmada poeziya hám ómir ajratılǵan halda emes, al bir pútin tárizde kórinedi. Ájiniyazdıń ruwxıy dúnyası qansha tereń ashılsa, onıń dóretiwshiliginiń jámiyetlik-milliy mazmunı da sonsha keńirek ańlanadı. Sol sebepli bul roman tariyxıy-biografiyalıq ózgeshelikke iye bolsa da, onda ápiwayı ómirbayansılıqtan kóre kóbirek kórkem ulıwmalastırıw kúshli. Avtor tariyxıy shaxs ómirin tiklew menen birge, ol arqalı pútkil bir dáwirdeń ruwxıy kelbetin kórsetiwge umtıladı.

Endi K. Mámбетovtıń "Bozataw" romanına názer taslaytuǵın bolsaq, bul shıǵarmada Ájiniyaz obrazı basqa estetikalıq wazıypanı atqaradı. Eger Sultanov romanında ol oraylıq qaharman bolsa, Mámбетov shıǵarmasında Ájiniyaz obrazı waqıyalar orayınan kóre ruwxıy hám ideyalıq oray sıpatında seziledi. Demek, ol shıǵarmada turaqlı túrde aldıńǵı planda turmawı múmkin, biraq onıń atı, ruwxı, xalıq yadındaǵı ornı hám ruwxıy salmaǵı waqıyalardeń mazmunın tereńlestiredi. "Bozataw" romanında tariyxıy silkiniwler, xalıqtıń basına túsken músiybetler, siyasiy basım hám sociallıq qarama-qarsılıqlardıń súwreti fonında Ájiniyaz obrazı xalıqtıń ishki tayanışı, ruwxıy kúshi hám ruwxıy jolshısı sıpatında talqılanadı [4].

Sonıń ushında Mámбетov romanındaǵı Ájiniyaz obrazı kóbirek simvolikalıq hám ulıwmalasqan xarakterge iye. Ol bul shıǵarmada anıq biografiyalıq detallar menen tereń ashılǵan individual shaxstan kóre, erkinlik, ádillik, ruwxıy oyanıw hám tariyxıy esteliktiń belgisi sıpatında kórinedi. Bul júdá áhmiyetli kórkem sheshim. Sebebi ayırım tariyxıy romanlarda avtor qaharmandı waqıyalar orayına qoyıp, onıń ómir jolın kórsetiwge itibar beredi; ayırım shıǵarmalarda bolsa tariyxıy shaxstıń ruwxıy potencialı pútkil waqıyanı sáwlelendiretuǵın

nurğa aylanadı. "Bozataw" áyne ekinshi baǵdarǵa tiyisli bolıp, onda Ájiniyaz obrazi xalıqtıń ishki dártin sáwlelendiriwshi, tariyxıy shıdamlılıq hám árman-umtısların birlestiriwshi tımsalǵa aylanadı [2, 28-32].

Bunnan kelip shıǵatuǵın bolsaq, Mámbetov Ájiniyaz tulǵasın xalıq yadı menen úzliksiz baylanıstıradı. Xalıq basınan keshirip atırǵan awır waqıyalar hám tariyxıy tragediyalar arasında bunday obrazdıń bar ekenligi kórkem mazmundı tereńlestiredi. Óytkeni Ájiniyaz bul jerde tek ǵana shayır emes; ol millettiń ózin-ózi ańlawına járdem beriwshi, ótmishtiń sabaqların esletip turıwshi, ruwxıy pıtıranqılıqqa qarsı ruwxıy tayanış bolatuǵın obraz. Usı jaǵınan "Bozataw" romanında Ájiniyaz shaxs tımsalınan góre kóbirek xalıqtıń óz ruwxıy kelbetin kóre alatuǵın aynasına aylanadı.

Hár eki shıǵarmanı salıstırmalı talqılaǵanda, dáslep, Ájiniyaz obrazınıń funktsional wazıypasında sezilerli ayırmashılıqtıń bar ekenligi belgili boladı. K. Sultanov onı tolıq kórkem qaharman dárejesinde súwretleydi: onıń balalıǵı, qalıplesiwi, turmıshlıq soqlıǵıswları, ruwxıy ósiwi hám dóretiwshilik jetilisiwi keńnen sáwlelendiriledi. K. Mámbetov bolsa onıń ruwxıy salmaǵına itibar berip, obrazdı xalıqtıń tariyxıy hám ruwxıy tájiriybesin ulıwmalastırıwshi tımsal dárejesine kóteredi. Demek, birinshi romanda Ájiniyaz kóbirek "insan hám zaman" qatnasında ashılsa, ekinshi romanda "xalıq hám tariyx" qatnasında talqılanadı.

Ekinshiden, bul eki shıǵarma arasındaǵı kórkem usıl ayırmashılıǵı da júdá áhmiyetli. Sultanovtaǵı súwretlew usılı realizmge jaqın bolıp, onda psixologiyalıq detallar, turmıshlıq detallar hám qaharmanıń individual kelbetin jaratıw ústinlik etedi. Mámbetovta bolsa waqıyalar kólemi keńirek tariyxıy-filosofiyalıq mazmunǵa iye boladı, obrazlar arasındaǵı simvolliq baylanıslar kúsheydi, tariyxıy tragediya hám milliy azap kórkemlik ulıwmalastırıw jolı menen beriledi. Nátiyjede Ájiniyaz bir shıǵarmada anıq tariyxıy shaxs sıpatında, al basqa shıǵarmada ruwxıy-estetikalıq norma sıpatında kórinedi.

Úshinshiden, Ájiniyaz obrazınıń milliy ózlikti qalıplestiriwdegi roli hár eki shıǵarmada da júdá áhmiyetli, biraq bul roldıń bildiriliw forması hár qıylı. Sultanov romanında oqıwshi Ájiniyazdı baqlar eken, qaraqalpaq xalqınıń ruwxıy hám tariyxıy mashqalaların bir adam táǵdiri arqalı tereń sezinedi. Mámbetov romanında bolsa Ájiniyazdıń mánisi keńeyip, ol xalıqtıń ulıwma tariyxıy yadın oyatıwshi ruwxıy tımsalǵa aylanadı. Demek, birinshi shıǵarmada milliy sana obraz ishinde toplanadı, ekinshi shıǵarmada bolsa obraz milliy sananı oyatıwshi quralǵa aylanadı [1].

Ájiniyaz obrazınıń jáne bir áhmiyetli tárepi onıń ruwxıy-aǵartıwshılıq pútinligi. Hár eki shıǵarmada da ol tosınnan bolǵan shaxs emes, al ishki tayanışqa iye, haqıyqattı ańlay alatuǵın, ádillik ólshemin seze alatuǵın, xalıq aldındaǵı ruwxıy juwapkershilikti tereń seziletuǵın insan sıpatında kórsetiledi. Bunday qaharmanlardıń ádebiyatta jaratılıwı millettiń ruwxıy turmısı ushın oǵada zárúr. Sebebi tariyxıy sinaqlar hám sociallıq basım dáwirinde xalıq óziniń eń dáslep ruwxıy qaharmanlarına súyenedi. Usı kózqarastan, Ájiniyaz obrazi qaraqalpaq ádebiyatında tek estetikalıq qubılıs emes, al ruwxıy talaptıń kórkemlik sáwleleniwi bolıp tabıladı.

Sunday-aq Ájiniyaz obrazi arqalı qaraqalpaq prozasında shayır hám jámiyet qatnası da tereń ashıladı. Hár eki romanda shayır xalıqtan ajralǵan talant emes, al xalıqtıń júregi menen jasaytuǵın, onıń dártin sezip hám sóz arqalı sociallıq haqıyqattı sáwlelendiretuǵın shaxs sıpatında kórinedi. Bul bolsa Shıǵıs ádebiy oy-pikirindegi "shayır - eldiń ar-namısı" degen túsinikke júdá jaqın turadı. Demek, Ájiniyaz obrazi qaraqalpaq prozasında tek tariyxıy emes, al etikalıq-estetikalıq ideal sıpatında da qadırlenedi.

Jáne sonı atap ótiw kerek, Ájiniyaz obrazi bul eki shıǵarmada tek ótmishke qaratılǵan tariyxıy kózqaras emes. Kerisinshe, ol búgingi kún ushın da áhmiyetli mánawiy juwmaq beredi. Sebebi bunday obrazlar arqalı xalıqtıń ruwxıy shıdamlılıǵı, tariyxıy sabaqları, ádillikke umtılıwı hám ruwxıy oyawlıǵı kórkem formada saqlanadı. Ájiniyazdıń shıǵarmalarıdaǵı kelbeti oqıwshını tek tariyx penen tanıstırmaydı, al onı milliy qádiriyatlar, tariyxıy yad hám insaniy juwapkershilik haqqında oylawǵa iytermeleydi. Sol sebepli bul obraz qaraqalpaq ádebiyatınıń kórkem ǵáziynesinde turaqlı orın iyelegen.

Ulıwma alganda, K. Sultanovtıń "Ájiniyaz" romanı Ájiniyaz obrazın individual ómir jolı, ishki dúnyası hám dóretiwshilik qalıplesiwi arqalı ashıp berse, K. Mámбетovtıń "Bozataw" romanı onı xalıq psixologiyası hám tariyxıy yadınıń ulıwmalasqan tımsalı sıpatında talqılaydı. Birinshi shıǵarmada obrazdıń ómirbayanına jaqın qatlamları kúshli bolsa, ekinshi shıǵarmada onıń ideyaliq, ruwxıy hám simvolikalıq imkaniyatları keńirek kórinedi. Áyne usı eki túrli kórkem jantasıw Ájiniyaz obrazınıń qaraqalpaq prozasındaǵı bay hám kóp qırlı tábiyatın kórsetedi.

Juwmaqlaw. Juwmaq ornında aytıw múmkin, Ájiniyaz obrazi qaraqalpaq prozasında milliy sana, tariyxıy yad, ruwxıy oyawlıq hám xalıqtıń dártiniń kórkem tımsalı sıpatında qalıplesken. K. Sultanov hám K. Mámбетov bul obrazdı hár qıylı estetikalıq usıllar arqalı jaratqan bolsa da, hár eki jazıwshınıń maqseti bir noqatta tutasadı: Ájiniyaz tımsalında xalıqtıń ruwxıy kelbetin, tariyxıy dártlerin hám ádillikke umtılǵan ruwxın kórkem haqıyqatlıq dárejesinde kórsetiw. Sol sebepli Ájiniyaz obrazi qaraqalpaq ádebiyatında tek tariyxıy shaxstıń ǵana emes, al millettiń ishki hawazı, ruwxıy tayanışı hám ruwxıy ózligin bildiretuǵın joqarı obraz bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

Dosimbetova, A. Adabiyotda badiiy tasvir vositalari / A. Dosimbetova. – Nukus : Qoraqalpog'iston, 2017.

K.MÁMBETOVTÍŃ "BOZATAW" ROMANÍNDAGÍ GÓNERGEN SÓZLERDÍŃ QOLLANÍLÍWÍ. (2025). Modern Science and Research, 4(1), 28-32. <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/59935>

Mambetov, K. Adabiyot nazariyasi / K. Mambetov. – Nukus : Bilim, 1995.

Mambetov, K. (1986). Bozataw. Nókis: Qaraqalpaq baspası.

Sultanov, K. (2018). Ájiniyaz. Nókis: Bilim baspası.